

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФІЛОСОФІЇ

УДК 316.32:004.7]:2-67

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v048.2024.40>**Я. І. Пасько**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2806-7341>

доктор філософських наук, професор,

професор кафедри філософії та релігієзнавства

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

**ІЄРАРХІЧНЕ ТА МЕРЕЖЕВЕ СУСПІЛЬСТВО:
АНТАГОНІЗМ ЧИ СУБСИДІАРНІСТЬ?**

Постановка проблеми та аналіз попередніх досліджень та публікацій. В сучасній соціальній теорії існує академічна конвенція щодо продуктивності й плідності для демократичного суспільства іновативних соціальних мереж, розвиток яких вважається безальтернативною умовою успішної європейської трансформації. Існує величезна кількість досліджень, які затркують різні аспекти розвитку даної проблематики: обґрунтовується значення соціальних мереж для побудови демократичного, громадянського суспільства [1; 10; 13; 23], закономірності усунення соціально-ієрархічних вимірів підпорядкування [4; 5; 9; 14]. Наголошується на дієвості громадянських форм взаємодії [14], продуктивних можливостей соціальної інклюзії [19], значення горизонтальних зв'язків як чинника суспільного звільнення і формування в суспільстві «цінностей самовираження» (термін Р. Інглгарта) [4].

В існуючому контексті соціальних трансформацій вельми актуальним є використання впливу ієрархій та мереж на формування нових функціональних можливостей індивіда та спільноти, усвідомлення їх місця в сучасному глобальному світі. Ієрархії продовжують залишатися важливим соціальним імперативом, який, закладаючи основи дисциплінарного порядку, фіксує важливі для розвитку індивіда сталі правила і норми. В свою чергу, «ідеальний тип» (термін М. Вебера) мережевого суспільства не тільки відкриває можливості для розширення сучасних інноваційних технологій, але й створює підвалини якісно нової соціальної організації суспільства на горизонтальних засадах, закладає основу для морально-нормативних та функціональних змін людини майбутнього.

Драйвером нової мережевої соціальності є інтелектуал-інноватор, соціальний актор, який вже не є ретранслятором ідей минулого, а радше рушійною силою проектування нової інформаційної реальності, здатний запропонувати «відповіді»

на сучасні епістемологічні і морально-нормативні виклики.

На когнітивному рівні йдеться про необхідність посилення критичної складової мислення індивіда. На онтологічному рівні актуалізується необхідність поєднувати дисциплінарні правила та навички, які закладаються в просторі соціальних ієрархій, з горизонтальними засадами соціальних відносин. Останні є основою для збереження комунікативної раціональності, вільної і неупередженої комунікації антагоністичної щодо ціннісних засад підлеглості та підпорядкування.

Мета і завдання статті. В цьому контексті нашим дослідницьким завданням є обґрунтування специфіки соціальної взаємодії мереж та ієрархій, осмислення їх історичного та ціннісного впливу на розвиток суспільства, життєсвіт людини. Важливо також з'ясувати, яким чином ієрархічні та мережеві іновативні структури можуть бути застережником проти соціальних маніпуляцій, маніпулюванням свідомістю?

Виклад основного матеріалу. Точкою відліку для обґрунтування проблеми мережевої соціальності є позиція одного з провідних соціальних теоретиків останніх десятиліть Н. Фергюсона, який є досить «чутливим» до проблематики соціальних змін. Характеризуючи фактори, що вплинули на процеси переходу від ієрархічного до мережевого соціального порядку, він наголошує на принциповій демаркації такого переходу за параметрами інновація–традиція: «Нове суспільство яке живе зростанням, мусить платити за це певну ціну. Ціною зростання й прогресу є постійність інновацій. Інновації, у свою чергу, передбачають невпинну професійну мобільність, як між поколіннями, так і дедалі частіше, в межах відрізків одного життя. Здатність виконувати різну роботу, опановувати різні професії й переміщувалися між ними, за потреби.... Все це вимагає від членів такого суспільства здатності до комуніка-

ції в усній та письмових формах. Таким загалом є сучасне суспільство... Грамотне і мобільне. Таке суспільство контрастує з традиційним, у якому грамотною була меншість, ..., а в суспільстві панувала стабільна ієрархія» [8, с. 71].

Усвідомлення провідної ролі інновативного чинника, як антитези традиції, спонукає до осмислення нових завдань, які стоять перед індивідом та спільнотою. Людина під впливом нових технологічних зрушень виявляє здатність до мобільного реагування на виникнення нових соціальних обставин, які пов'язані з ерозією старої картини світу. Вона вже не може значною мірою покладатись на захист бюрократичної чи сімейної ієрархії, а орієнтується на значно ширший вибір суспільних опцій: спрямована на постійне обмеження впливу феодальних ієрархій і оновлення горизонтальних комунікаційних стосунків. Виникнення нової динамічної особистості не означає її однозначного вибору між мережами та ієрархіями, а радше спонукає замислитися над їх роллю в формуванні індивідуального «я», в умовах нової соціальності.

В умовах перманентних соціальних «викликів» й прагненні знайти баланс між логіками постмодерного і модерного розвитку, людина все частіше вимушена піддавати сумніву старі ідентичності. Якщо сучасне суспільство орієнтоване на розвиток мереж, пошук, розповсюдження та аналіз інформації як чинника потужного впливу на майбутнє та обмеження вертикального підпорядкування, то в Модерному проекті пріоритетним фактором залишається стабільність ієрархій.

Стара індустріальна соціальність передусім орієнтована на безпеку, яка обумовлюється необхідністю людини-бюргера зберегти приватні виміри своєї індивідуальності. Пітер Козловскі фокусує увагу на тому, що модерна ідентичність є передусім буржуазною самоідентифікацією. «Буржуа необхідно розуміти як людину, яка визнає свою безпеку як вищу цінність..., а вищою владою, яка гарантує його безпеку, є розум» [5, с. 64]. У відповідності до візії цього німецького дослідника, ідеальний стан безпеки передбачає панування світового розуму, який має повністю усунути саму можливість небезпеки.

Розум у модерних соціальних умовах пов'язаний з посиленням в суспільстві ролі знання, яке стає інструментом успішного соціального поступу. Йдеться передусім про вертикальну модель поширення нових знань, яка об'єктивно обмежує мережеві структури. На думку Е.Гіденса, принципово важливе значення мають «ієрархічні засади модерну, які помітно превалюють над мережевими» і характеризуються визначальними інституційними складовими [11, р. 46].

Першою такою складовою є індустріалізм, який передбачає систему вертикальних ієрар-

хічних відносин, що базуються на широкому використанні матеріальної сили і машинерії у виробничих процесах. Другим дисциплінуючим началом є інститути нагляду, які є основою суттєвого зростання організаційної влади і соціального контролю. І третім чинником виступає інституціональний вимір монопольного контролю бюрократичної адміністративної системи над засобами насилля в межах чітко окресленого національного простору.

Поступове послаблення ієрархій відбувається через брак соціальних мотивацій людини в умовах вертикального підпорядкування та невпинної еволюції конкурентних засад розвитку модерного суспільства. По суті, процеси конкуренції виступають драйвером соціальних змін і основою раціоналізації життєвих норм.

На тлі підвищення конкурентних засад розвитку в Сполучених Штатах та Європі відбувається об'єктивне посилення мережевої взаємодії, яка суттєво зміцнюється під впливом інформаційних технологій. Р.Рейган в 80-ті роки XX століття, звертає увагу на соціальну обумовленість між поширенням інформації та розвитком мережевих структур демократичного суспільства. Після повалення Берлінського муру і відкриття залізної завіси в червні 1989 року вже колишній американський президент декларував, що «доба тоталітарного контролю добігає кінця і Великий Брат є просто безпомічним проти сили комунікаційних технологій. Інформація є киснем сучасної доби. Вона просочується крізь стіни, увінчані колючим дротом» [16].

Деяко пізніше інший очільник американської держави Барак Обама фокусував увагу на тому, що інформаційні технології є запобіжником збереження демократичного світу і чинником, що посилює соціальні мережі. «Я маю велику віру в технології і я маю велику віру у відкритість, коли це призводить до обміну інформацією. Я думаю, що чим більш вільними є інформаційні потоки, тим сильнішим стає суспільство, що побудовано на принципах співпраці» [20].

Визнання провідної ролі інновацій знаходимо не тільки серед західних політиків, але й інтелектуалів. Відомий американський дослідник інформаційного суспільства Дон Тепскот, досить послідовно обґрунтовує зв'язок між розвитком інформаційного суспільства і поширенням соціальних мереж: «На відміну від старої економіки, де робітники не володіли засобами виробництва, в умовах нової економіки останні стають залежними від розуму робітника»... Новим інформаційним і комунікаційним технологіям традиційно притаманна неієрархічна структура... Нові ІКТ замінюють виробничі стосунки в економіці... та сприятимуть виникненню гнучких соціальних мереж замість закостенілих ієрархічних апаратів» [19].

Таким чином, мережі, на думку американського вченого, не тільки об'єктивно сприяють збільшенню індивідуальної автономії, але й усувають самі можливості ієрархій завдавати утисків життєвому світу людини, обмежувати виміри свободи. Жорсткий контроль ієрархій на різних соціальних рівнях все більше піддається критиці з боку самоврядних структур, які спонукають людей до індивідуальної та колективної відповідальності, вчасної адаптації до вимог інформаційного середовища.

На рівні життєсвіту людина в процесі адаптації до реальності, шукає етичні передумови для успішного розвитку. Вона намагається поєднати стару протестантську етику праці, яка вчила обов'язку, аскетизму, відповідальності, з етикою інформативної творчості, прагненням до інновацій та глобального мислення. Пристосовуючись до сучасних «викликів», особа, як слушно зазначають М.Кастельс та П.Хіманен, намагається гнучко поєднувати «протестантську етику праці з інноваційною хакерською етикою» [4, с. 39].

Сама логіка соціальних процесів призводить до того, що мережеві принципи стають стрижневими для людини, все більше витісняючи ієрархічні вертикальні відносини на соціальний маргінес. Промовистою ілюстрацією цієї тези є поширене в сучасному суспільному дискурсі поняття «хакер», яке безпосередньо пов'язано з реалізацією здатності до творчості в мережі. Йдеться про можливість виходу людини за межі повсякденності, роботу за сітвовим принципом, коли технологічна розробка залишається доступною для всього цивілізованого людства. Варто тут нагадати слова М.Кастельса, який зазначає, що «хакери не є тими, ким їх проголошують ЗМІ. Вони не є божевільними комп'ютерними фанатами, які прагнуть ламати коди, незаконним шляхом проникати в системи чи створювати хаос у комп'ютерному трафіку. Ті, хто поводить себе подібним чином, називаються „крекерами“, і зазвичай, хакерська культура їх відкидає... пропонуючи «етос жертвованості», взаєморозуміння і підтримку в процесу суспільної взаємодії» [3, с. 39–40].

Ніл Фергюсон також акцентує увагу на принципових ціннісних засадах іноваторів, як передумови для успішного функціонування мереж. Дослідник справедливо відзначає, що у «віртуальній громаді ... «єдина міра успіху в конкурентній боротьбі – це репутація серед колег. Ціннісним і професійним маркером діяльності «хакерів» стала операційна система світового рівня «Linux» якою займалася кілька тисяч «девелоперів» [7, с. 404].

Історичне значення в розбудові сучасного інформаційного проекту відіграють інтелектуальні мережі. Соціальні умови для розвитку соціальних мереж закладаються ще в XVII столітті.

У цей період спостерігаємо появу нових «революційних» технологій, які виникають під впливом нової кількісної «математизованої картини світу». Внаслідок її домінування посилюється роль секуляризованих знань, автономних соціальних інститутів, які стають важливим чинником обмеження королівського абсолютизму. Одночасно з цими процесами в Європі, на відміну від азійського і африканського світу, розвивається глобальна мережа громадянських та освітніх асоціацій.

У нових історичних умовах мережева культура сприймається органічно не тільки в секулярному світі, але й знаходить широку підтримку в межах релігійних протестантських і католицьких громад. Поширення друкарства, процеси духовної автономії об'єктивно підірвали статичний соціальний порядок церковної ієрархії, сприяли мережевим горизонтальним структурам в їх протидії клієнтельній бюрократії.

У цих умовах Французька академія та Королівська Академія наук стають провідними мережевими майданчиками для формування нової інтелектуальної еліти, яку, оцінюючи нову соціальну реальність, Чарлз П. Сноу охарактеризував як культуру вчених та культуру літераторів-есеїстів. На думку відомого інтелектуала, «вчені як продуценти нових технологій об'єктивно впливають на розвиток соціального прогресу, а інтелектуали-есеїсти вбачають свою роль в збереженні традиційного спадку соціальних ієрархій» [18, р. 24].

Очевидно, що зазначена вище суперечність між вченими та літераторами-есеїстами є віддзеркаленням більш складної соціальної демаркації між динамічним світом інновацій, соціального прогресу, експертного знання і тією попередньою картиною світу, яка продукувала культурну і соціальну одновимірність та притаманну минулому «статичність».

У контексті впливу мережевих та ієрархічних структур формується новий синтезований образ інтелектуала модерну – образ вченого. Відбувається поступова еволюція соціального образу інтелектуала: від репрезентанта традиційної спільноти до рушійної сили соціальних змін. Завдячуючи його соціальній активності виникла так звана «республіка салонів», яка сприяла піднесенню ролі знання в європейських суспільствах. Паризькі і Единбурзькі мережі були сформовані в процесі складного і одночасно взаємовигідного співіснування горизонтальних спільнот інтелектуалів з королівськими та церковними ієрархіями. Ще більш потужні процеси розвитку мережевої культури спостерігаємо в Новому Світі, який став провідним соціальним осередком горизонтальної активності і потужного спротиву різним формам клієнтелізму та соціальної несвободи.

У відомому збірнику «Записок Федераліста» обґрунтована важлива роль інтелектуалів в посиленні мережевої культури і подоланні небезпеки ієрархічного соціального порядку. Піддається критиці соціальний порядок, який закладає соціальні основи для тиранії і тих людей, які його легітимізують: «Небезпечні тиранічні амбіції частіше приховуються під лицемірною маскою піклування про права людей, аніж під загрозливою зовнішністю турботи про потугу та ефективність уряду. Історія навчає нас тому, що перші, на відміну від других,... безпомилково знаходять шлях до впровадження деспотизму. І що серед тих людей, які колись знищили свободу республік, більшість починали кар'єру, улесливо слугуючи народу, а згодом стали демагогами і завершували свій шлях тиранами» [12, р. 41].

Під впливом критики ієрархій в межах американського дискурсу продуктивні можливості мереж стають більш значимими для європейської трансформації. Цінуючи позитивні наслідки революційного американського досвіду, відомий французький філософ А. Токвіль акцентує приклади функціональної ефективності американських громадянських асоціацій, які вигідно відрізнялись від французьких: «...коли ієрархія рангів деспотично розподіляла населення метрополії за класами, американські колоністи представили новий різновид мережевого об'єднання. Його основним критерієм є рівноправність всіх членів спільноти. Саме ця дивовижна егалітарність американської спільноти уможливила створення неймовірно продуктивної мережі громадянських асоціацій, які сприяли успіху американського експерименту... У жодній іншій картині світу ...так успішно не застосовували принцип мережовості... як в Америці» [21, р. 75].

Історичний досвід XIX століття в Європі засвідчує досягнення певного балансу між ієрархіями та мережами з поступовим обмеженням феодальної підлеглості. Якщо у Британії старий ієрархічний порядок суттєво не зазнав впливу мережевої культури, то у Франції мала місце більш послідовна делегітимація старих ієрархій і обмеження їх суспільного впливу... Втім, внаслідок посилення в суспільстві ролі ідеологічного чинника, зростання впливу тоталітарних ідеологій на початку XX століття, ієрархії частково повернули своє домінування в Європі. Посилення ієрархій спостерігаємо і в межах радянської імперії. Характерною ознакою останньої було послідовне і систематичне руйнування приватних мереж, маргіналізація громадянських вимірів суспільного життя.

Упродовж першої половини XX століття ієрархічні структури в провідних державах продовжували контролювати потоки інформації, а можливості для критики такої системи з боку

громадянського суспільства були обмежені. Ситуація кардинально змінюється в 60–70 роки XX століття, коли Фрідріх Гаєк з ліберальних позицій піддає суттєвій критиці соціальні ієрархії, розглядаючи їх як вкрай неефективний прояв соціального клієнтелізму, економічної стагнації і соціальної несвободи. Австрійський філософ в контексті суперечності між спонтанним і плановим соціальним порядком констатує, що «не є можливим і далі вважати, що ми мусимо спеціально планувати сучасне суспільство, тому що воно само по собі стало дуже складним... і те, що ми маємо зберегти такий складний порядок..., лише непрямо запроваджуючи і вдосконалюючи нові правила, залишається фактом» [14, р. 29].

Сама соціальна логіка обмеження ієрархій була пов'язана з тим, що представники західних політичних еліт починали дедалі більше усвідомлювати, що в контексті розвитку міжнародної торгівлі, ринкової економіки важливо, щоб на зміну неефективному адмініструванню, яке пов'язано з автократичним і тоталітарним режимами, прийшли горизонтальні продуктивні форми взаємодії, які базуються на ринкових і конкурентних принципах. Посилення мережевих засад в нових умовах означає навіть дещо більше, ніж просто тріумф ринків над ієрархічною корпорацією. Адже на ринках стандартна стратегія полягає в тому, щоб укласти найскладнішу з можливих угод на засадах негайного обміну. У мережах перевагу часто віддають створенню довіри на тривалий період.

Доречною тут є думка американського дослідника Ф. Фукуями, яка є фіксацією того факту, що в мережевому режимі розміщення ресурсів, трансакції здійснюється не через адміністративні накази, а через кооперацію осіб, задіяних у взаємних, преференційних діях. На його думку, мережі поступово стають комплексними й більш орієнтованими на соціальну довіру, яка є важливим фактором віднайдення в суспільстві «соціального капіталу» і відмову від права переслідувати власні інтереси за рахунок інших. Одна з причин успіхів у Силіконовій долині, зазначає американський дослідник, «полягала в існуванні там іншої культури... під поверхнею нестримної... індивідуалістичної конкуренції крилася велика сукупність соціальних мереж, які поєднували індивідів з різних компаній по виробництву напівпровідників і комп'ютерів» [9, с. 220].

В нових умовах соціальні мережі все більше пов'язані з відтворенням неофіційного спілкування. Неофіційні мережі стали не тільки важливим фактором у сфері виробництва інформаційно-обчислюваної техніки, але й спонукали до посилення в суспільстві морально-нормативної сфери. «Перехід від ієрархічної організації... до горизонтально структурованої організації... з роз-

галуженою системою мереж передбачає передачу функції координації від офіційних бюрократичних правил до неофіційних соціальних норм. Владні функції не зникають у горизонтально структурованій організації... вони радше засвоюються як скеровуючі принципи таким чином, що уможливають самоорганізацію і самоуправління на моральних засадах» [9, с. 218].

Посилення вимірів самоврядування в американських спільнотах, індивідуальна і колективна боротьба за відстоювання права жінок, корінних американців спонукало державного секретаря Сполучених Штатів Г.Кісенджера визнати провідну роль мереж в демократичному суспільстві. На його думку, «мережі вже за часів Ніксона стали потужнішими за ієрархії» [15, р. 44].

У 80–90 роки XX століття стало цілком очевидним, що ієрархії не можуть бути ефективними без функціональної та моральної допомоги мережових структур, потужної підтримки самоврядних практик громадянського суспільства. Значення соціальних мереж зростає в процесі делегітимізації старих «великих ідеологій» і появи сучасної цифрової цивілізації. Йдеться тут про створення «глобального соціального простору, киберпростору, який є важливою складовою сучасної комунікаційної культури і чинником подолання соціальних привілеїв минулого. «Ми створюємо світ, у який кожен може увійти без будь-яких привілеїв чи упереджень, незалежно від раси, економічної влади, військової сили чи місця народження» [8, с. 341]. Відтак, можна говорити про появу нового інформативно-цифрового соціуму, який викликав в європейських суспільствах резонанс, аналогічний поширенню друкарства в Європі в XVI–XVII століттях. Його становлення і еволюція спонукає замислитися над суперечливими морально-нормативними наслідками цього феномену.

Проводячи порівняння між сучасною інформаційною добою та ерою друкарства в Європі, варто відзначити принципові відмінності. Сучасна мережева революція є набагато потужнішою і швидшою, аніж та просвітницька революція, яку спричинив друкований верстат. Нова історична епоха створює якісно нову, відмінну від ери Просвітництва, соціальну модель мережевого індивідуалізму. Вона передбачає, як справедливо відзначав Гейм Ен, переформатування старого соціального простору через актуалізацію нових завдань людини, створення он-лайн і оф-лайн проєктів на основі індивідуальних інтересів та цінностей. В межах нової соціальної візії відкриваються якісно інші можливості для експериментування: «Має місце присутність нового поняття простору, де фізичне і віртуальне впливає одне на одного, закладаючи підґрунтя для виникнення нових форм соціалізації, нових способів життя та нових

форм соціальної організації» [2, с. 274]. Залучення нових інформативних технік надає можливості використання людиною Інтернету для переформування публічного і приватного простору. Зміни торкаються різних інституціональних відносин – від родинних до державних.

У ракурсі осмислення ідей провідного американського соціального теоретика М.Кастельса є очевидним, що модель мережевого індивідуалізму надає нові можливості для інтерпретацій минулого, зміни старої моделі соціальної поведінки. В нових умовах люди можуть досить легко входити в ті чи інші суспільні стосунки і досить легко виходити з них, зберігаючи соціальну дистанцію, знаходячи нові форми взаємодії. Значимість нових реалій для життєсвіту людини пояснюється «проривним значенням» мережевої революції, яка органічно поєднується з технологічною революцією, що надає можливість людям з меншим матеріальним достатком мати доступ до якісно інших стандартів соціального споживання.

М. Кастельс відзначає, що серед найбідніших 20% домогосподарств світу приблизно 70% мають мобільні телефони, а кількість користувачів Інтернету в Індії зараз перевищує кількість користувачів Інтернету в США. Інформаційні мережі стали беззаперечним фактором забезпечення соціального задоволення та комфорту великої кількості людей [3, с. 67].

Американський дослідник К.Мей наголошує на двох важливих факторах впливу «інформаційної революції» на процес вільного самовизначення індивіда в мережевому середовищі [6, с. 74]. По-перше, збільшується роль індивіда в процесі соціальних змін: оскільки засоби виробництва перебувають під контролем людей розумової праці, фізична праця поступово зникає як явище. Знання та інформація втілюється у виробництво миттєво, що позбавляє роботодавців можливості маніпулювати працею персоналу, як це було за умов обмеження інформаційного чинника. Робоча сила стає індивідуалізованою. По-друге, творча праця приносить більше прибутків і потребує менших зусиль. Варто тут додати й те, що нові умови соціального прогресу створюють можливості для залучення інших людей до продуктивної творчості в соціальних мережах, усунення усіх феодальних форм підлеглості.

Втім, залучення нових спільнот до мережевої активності не означає тотального руйнування ієрархічних структур, які залишаються в XXI столітті потужним фактором соціального «дисциплінування» значної частини патерналістським чином налаштованого населення в різних країнах світу. Йдеться не тільки про політичні, але й в соціальні процеси контролю за ринком праці. Так, зокрема «в корпорації «Майкрософт» третина працівників є тимчасовими і за великим рахун-

ком залежними від власників корпорацій в питаннях обмеження страхування здоров'я, гарантованих пенсій чи оплачуваних відпусток. За умов небезпечності праці роботодавці повністю вільні від турбот про найманих працівників» [10, р. 37]. Варто нагадати тут і про особливу залежність від ієрархій соціальної сфери (бюджетників) в країнах «третього світу». Її представники потерпають від практик соціального втручання адміністративної системи в приватну і публічну площину життя індивіда. Слабкість старих неефективних ієрархій в сучасному світі є очевидною. Втім, і роль інформаційних мереж в сучасному світі сприймається неоднозначно і супроводжується конфліктом між двома суперечливими підходами.

У відповідності до першої візії відзначається, що мережева доба є суттєвим застереженням проти ієрархічних клієнтельних форм соціальності, забезпечує значно більшу, порівняно з попередніми епохами, свободу вибору. В межах цього підходу нові технології можуть розглядатися як функціональний елемент людського розвитку, фактор посилення соціального добробуту та соціальної довіри в суспільстві. Теоретичною передумовою такого підходу є утилітаризм, який поєднується з ліберальним проектом звільнення людини від усіх принижуючих людську гідність форм несвободи. У багатьох країнах північної та континентальної Європи інформаційне суспільство органічно вплинуло на лібералізацію суспільних процесів, посилило динамічний зв'язок між бізнесом і суспільством, в якому посередником виступає держава. Мережеві форми взаємодії органічно стимулювали на перетині XX–XXI століття економічне зростання в багатьох європейських державах, через підвищення продуктивності і конкурентоздатності в глобальній інформаційній економіці, сприяючи справедливому соціальному перерозподілу. Провідниками нової системи поступово стають різні верстви населення – від інтелектуалів до представників великого бізнесу. Зокрема Марк Цукерберг фокусує увагу на тому, що базовим завданням сучасної інформаційної доби є використання соціального ресурсу мережевих структур, які «допомагають людям в досягненні порозуміння в світі задля створення нового соціального порядку» [13, р. 9].

Втім, далеко не всі «випромінюють» оптимізм щодо неконтрольованого розвитку інформаційного мережевого суспільства. Сучасні представники другої візії – наприклад, Йосіо Бенгіо, Джефрі Хінтон та інші наголошують на небезпеці неконтрольованого розвитку інформації, звертаючи увагу на те, що відсутність морально-нормативних і функціональних протидій антилюдяним тенденціям може знищити цивілізацію [23]. Досить символічною в цьому контексті є апеляція провідних консервативних європейських інтелектуалів до позиції

М.Гайдегера, який в своєму обґрунтуванні ролі техніки в сучасному світі стверджував, що «вона не є нейтральною, адже формує спосіб нашого буття у світі, створює горизонти сприйняття реальності, змінюючи наш досвід» [22, р. 12].

Тут постає питання збереження автентичного життєсвіту людини в умовах нових інформаційних можливостей для маніпуляції мисленням. Оріся Біла справедливо відзначає, що у відповідності до дослідження News Guard понад третина таких чатів як Google Gemini, Chat GPT, Copilot продукують неперевірену інформацію, маніпулюючи індивідуальною свідомістю. В час цифрової доби має місце втручання в сферу життєвого світу через мозаїку інформаційних джерел, які знищують автентичне комунікативне середовище. Спостерігаємо створення потужних математичних моделей, які досить часто успішно керують емоційними реакціями людей. Має місце імплементація шкідливих для національного життєсвіту наративів, які формують викривлені уявлення щодо реальності» [1, с. 13–18].

В цьому контексті львівська дослідниця констатує, що штучний інтелект став не просто інструментом допомоги мережевому суспільству, а новою онтологічною реальністю, яка змінює спосіб, у який ми мислимо, оцінюємо події, приймаємо рішення. «Якщо в епоху друкарського верстата доступ до знання визначався книговидаванням, а в епоху телебачення – редакційними рішеннями медіакорпорацій, то в сучасну добу межі доступної інформації формуються алгоритмічними математичними системами, що діють в спосіб, незрозумілий навіть для їхніх розробників. Якщо раніше основними суб'єктами комунікаційного простору були представники громадянського суспільства, то в сучасному світі ІІІ самостійно структурує інформацію, обираючи релевантність тих чи інших меседжів. ІІІ впливає на саму логіку людського мислення, формуючи певні когнітивні маршрути і обмежуючи спектр можливих інтерпретацій. Створюється нова епістемологічна ситуація, в якій істина дедалі більше залежить не від критичного аналізу й раціонального обговорення, а від конфігурацій алгоритмів, що визначають, які твердження стають видимими, а які залишаються в тіні» [1, с. 13–18].

Таким чином, в новій соціальній реальності мережеві структури піддаються новим випробуванням щодо їх здатності знайти раціональні «відповіді» на існуючі «виклики». Насправді глобальна мережа перетворилась не тільки на механізм пошуку «ідеальної комунікації», але й на механізм соціальних маніпуляцій, на арену терористичної діяльності, яка пов'язується з атаками «крекерів». Атаки комп'ютерних злочинців об'єктивно створюють перешкоди для розвитку здорового бізнесового середовища,

цивілізованих мереж, які продукують в суспільстві соціальну довіру. В таких умовах критичне мислення представників громадянського суспільства стає базовим чинником виживання в сучасному глобальному світі. З іншого боку, в нових умовах роль соціальних ієрархій потребує перегляду. Вони мають бути раціонально обґрунтованими, відповідати правовим і моральним нормам, адаптуватися до сучасних соціальних процесів, співпрацювати з мережевими структурами. Необхідно відмітити, що поступова еволюція мережових та ієрархічних структур є важливим ресурсом підвищення рівня взаємної відповідальності та зміцнення соціальних інститутів в нашій державі.

Поєднання вимірів ієрархічності і мережовості є особливо важливим для українського суспільства, яке потребує вдалого поєднання властивої для мережевого середовища спонтанності з важливою для соціального порядку дисципліною соціальних ієрархій, які також можуть продукувати в суспільстві виміри соціального партнерства та довіри.

Висновки. 1. При обґрунтуванні ролі ієрархій та мереж в історичному контексті європейського та американського соціального простору ми виявили, що саме в Європі потужна глобальна мережа громадянських та освітніх асоціацій набуває особливого функціонального і морально-нормативного значення. В цьому просторі розвиток мережевої соціальності об'єктивно підривав статичний соціальний порядок церковної ієрархії, сприяв горизонтальним структурам в їх протидії клієнтельній бюрократії.

2. Звернення до історичних аспектів розвитку мережі дало також можливість обґрунтувати необхідність досягнення певного балансу між ієрархіями та мережами з послідовним обмеженням феодальної підпорядкованості. Йдеться тут про те, що ієрархії не можуть бути ефективними без функціональної та моральної допомоги мережових структур, потужної підтримки самоврядних практик громадянського суспільства. Вказані соціальні структури поступово стають комплексними і більш орієнтованими на суспільну довіру, морально-нормативні засади, віднайдення в суспільстві цивілізованих балансів і противаг.

3. Значення соціальних мереж зростає в процесі делегітимізації старих «великих ідеологій» і появи сучасної цифрової цивілізації. Поява, кіберпростору, який є важливою складовою сучасної комунікаційної культури, спричиняє суперечливі впливи на формування життєсвіту людини. Створюється нова епістемологічна й соціальна реальність, в якій пошук істини далеко не завжди обумовлюється якістю критичного аналізу й раціонального обговорення, а залежить радше від конфігурацій соціальних алгоритмів.

4. Наголошується на принципово важливій ролі розуму як критично важливого соціального інструменту, який надає важливі застереження проти соціальних маніпуляцій, впливу неефективних соціальних спільнот на приватну і публічну сферу. Особливо важливим є це для нашої країни, яка потерпає не тільки через військову агресію, але й від ієрархічно-феодальних структур минулого.

Література

1. Біла О. Війна наративів. *Український тиждень*, 26 березня 2024, С. 7–15.
2. Гейм Е. Час, простір і пам'ять із посиланням на Башляра. Глобальні модерності / за ред. М. Фезерстоуна й інш. – С. 270–292.
3. Кастельс М. Інтернет галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. Київ: Ваклер, 2007. 304 с.
4. Кастельс М., Хіманен П. Соціальна держава та інформаційне суспільство. Фінський досвід. Київ: Ваклер, 2006. 232 с.
5. Козловскі П. Міф про модерн. Поетична філософія Ернста Юнгера. Київ: Талком, 2018. 239 с.
6. Мей К. Інформаційне суспільство /пер. М. Войцицька. Київ: К.І.С., 2004. 220 с.
7. Фергюсон Н. Цивілізація. Як захід став успішним / пер. З англ. В.Циба. Київ: Наш формат, 2017, 488 с.
8. Фергюсон Ніл. Площі та вежі. Київ: Наш формат, 2018, 376 с.
9. Фукуяма Ф. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку. Львів: Кальварія, 2005. 380 с.
10. Galdarely G., Catanzaro M. Networks: A very short Introduction. Oxford University Press, 2010. 144 p.
11. Giddens A. Modernity and Self-Modernity: Self and Society in the Late Modern Age. Stanford University Press, 1991. 256 p.
12. Hamilton A., Madison J., Jay J. The Federalist Papers, New American Library, 1961. 557 p.
13. Harary N. Y. Nexus. A Brief History of Information Networks from the Stone Age to AI. Fern press, 2024. 512 p.
14. Hayek, F.A. Law, Legislation and Liberty. A new Statement of the liberal principles of justice and political economy. London Routledge, 1979. 584 p. <https://libsa.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/01/hayek-law-legislation-and-liberty.pdf>
15. Kissendger H. A White House Years. Boston: Little Brown, 1979. 10521 p.
16. L.A. Times Archives. Reagan Urges "Risk" on Gorbachev: Soviet Leader May Be Only Hope for change, He says. Los Angeles Times, 13 June 1989, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1989-06-13-mn-2300-story.html>
17. Larzelere, A. Witness et History: White house Diary of a Military Aide to President Richard Nixon. Bloomington IN: Author House, 2009. 328 p.
18. Snow C.P. The Two Cultures. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 59 p.
19. Tapscott D. Paradigm Shift. The New Promise of Information Technology. Washington, 2016. 288 p.

20. The White House. Remarks by President Barack Obama at town Hall Meeting with Future Chinese Leaders. Office of the Press Secretary, 16 Nov 2009. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-barack-obama-town-hall-meeting-with-future-chinese-leaders>

21. Tocqueville A. *Democracy in America*. Chicago: University of Chicago Press, 2000. 722 p.

22. Wrashall M. A. (ed.) *The Cambridge Haidegger Lexicon*. Cambridge University Press, 2021. <https://doi.org/10.1017/9780511843778>

23. Yoshua Bengio et al. Managing extreme AI risks amid rapid progress. *Science*, 2024, # 384, 842-845 <https://doi.org/10.1126/science.adn0117>

Анотація

Пасько Я. І. Ієрархічне та мережеве суспільство: антагонізм чи субсидіарність? – Стаття.

Стаття присвячена актуальним проблемам впливу ієрархій і соціальних мереж на суспільні зміни. Фокусується увага на продуктивній ролі інновативних мереж в делегітимізації старих феодальних ієрархій і поширенні демократичних форм соціальності. Особлива роль приділена збереженню життєвіту в умовах протистояння інновації та традиції, ієрархічним і горизонтальним формам взаємодії в Старому та Новому Світі. Обґрунтовується співвідношення вимірів соціального дисциплінування і спонтанності для самоорганізації та успішного розвитку. Наголошується на інноваційних факторах, які призвели до об'єктивного послаблення ієрархій. Статичний соціальний порядок церковної ієрархії в епоху мереж змінився на глобальну мережу громадянських та освітніх асоціацій. Відзначається, що в нових історичних умовах ієрархії не можуть стабільно існувати без підтримки самоврядних мережевих структур на функціональному та морально-нормативному рівні. Вказані соціальні структури поступово стають комплексними і більш орієнтованими на суспільну довіру, морально-нормативні засади, віднайдення в суспільстві цивілізованих балансів і противаг. Наголошується на важливості субсидіарності між мережами та ієрархіями в сучасній Україні. Піддаються осмисленню принципові засади мережевого індивідуалізму, моральні суперечності в новому цифровому суспільстві. Поява, кіберпростору, який є важливою складовою сучасної комунікаційної культури, спричиняє суперечливі впливи на формування життєвіту людини. Створюється нова епістемологічна й соціальна реальність, в якій пошук істини далеко не завжди обумовлюється якістю критичного аналізу й раціонального обговорення, а залежить радше від конфігурацій соціальних алгоритмів. На новому історичному етапі пояснюється необхідність посилення критичного мислення для боротьби з маніпулятивними технологіями.

Ключові слова: мережеве суспільство, мережі, ієрархії, розум, раціональність, життєвіт, моральні та функціональні виміри, інформаційні технології, мережевий індивідуалізм, субсидіарність.

Summary

Pasko Ya. I. Hierarchical and Networked Society: Antagonism or Subsidiarity? – Article.

The article is devoted to the current problems of the influence of hierarchies and social networks on social changes. The focus is on the productive role of innovative networks in the delegitimization of old feudal hierarchies and the spread of democratic forms of sociality. A special role is devoted to the preservation of the the human lifeworld in the conditions of real confrontation between innovation and tradition as well as hierarchical and horizontal forms of interaction in the Old and New Worlds. This study substantiates the correlation between the dimensions of social disciplining and spontaneity for the purposes of self-organization and successful development. Emphasis is placed on the innovative factors that have led to the objective weakening of hierarchies. The static social order inherent in the church hierarchy has, in the network era, been transformed into a global network of civic and educational associations. It is posited that in contemporary historical conditions, hierarchies cannot stably exist without the support of self-governing network structures at both the functional and moral-normative levels. These social structures are observed to be progressively evolving towards greater complexity and a heightened orientation towards public trust, moral-normative principles, and the establishment of civilized balances and checks and balances within society. The importance of subsidiarity between networks and hierarchies in the context of modern Ukraine is underscored. The fundamental tenets of network individualism and the moral contradictions inherent in the new digital society are subject to critical analysis. The emergence of cyberspace, a salient component of contemporary communication culture, is identified as exerting contradictory influences on the formation of the human life-world. A novel epistemological and social reality is emerging, wherein the pursuit of truth is increasingly determined not by the quality of critical analysis and rational discourse, but rather by the configurations of social algorithms. At a new historical stage, the need to strengthen critical thinking to counteract modern manipulative technologies is theoretically substantiated.

Key words: Networked Society, networks, hierarchies, mind, rationality, lifeworld, moral and functional dimensions, information technology, network individualism, subsidiarity.